

Бағдат ЕРТАЕВА

Магистр, Түркология ғылыми-зерттеу институтының ғылыми қызметкері,
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан,
Қазақстан (bagdat.yertayeva@ayu.edu.kz) <https://orcid.org/0000-0001-5953-1509>

ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫНДАҒЫ ТАБУ СӨЗДЕР МЕН ТҢЙЫМДАР*

Андатпа

Мақалада табу терминінің қалыптасуы, түркі халықтарындағы табудың мифтік, дәстүрлік, діни сенімдер, әдет-ғұрыптар тұрғысынан әртүрлі ерекшеліктері қарастырылады. Табу ұғымын кеңінен қарастырып зерттеген шетел ғалымдары Ж. Фрезер, А.А. Реформацкий, П. Гиро, А.И. Иванов, С.П. Нестеров, Г.П. Снесаревтің пікірлері негізге алына отырып, ғалымдардың табу жөніндегі түрлі ғылыми көзқарастарына сипаттама беріледі, сонымен қатар, түркі халықтарында қалыптасқан табудың тікелей сеніммен, тыйыммен байланысы қарастырылады. Түркі халықтарындағы табудың қалыптасқан түрлері және ғалымдардың табу және тыйыммен байланысты жазған зерттеулеріне сүйене отырып, түркі халқындағы әдет-ғұрып, діни сенімге байланысты қалыптасқан табудың ұқсастықтары мен айырмашылықтары салыстырмалы түрде қарастырылады. Табу мен тыйым сөздер бір-бірімен байланысты қалыптасқан ұғымдар. Тыйым – халықтың тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге, ақыл-кеңес берудегі тәрбие құралдарының бірі болып саналады. Ал, табу әдет-ғұрып, діни сенім негізінде қалыптасқан ережелер жиынтығы. Табу да, тыйым сөздер де ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан ғасырлар мұрасы, атадан балаға аманат болып табылатын үлгі-өнеге. Мақала соңында қазақ халқы мен түркі халықтарындағы сақталған тыйым мен табу түрлеріне қатысты және жануар, өсімдік, адам атауларына байланысты пайда болған табу сөздердің ерекшеліктері мен тыйым сөздер төңірегінде топтастырулар жасап ұсындық.

Кілт сөздер: табу, әдет-ғұрып, магия, ат қою, тыйым, тәрбие, сенім

* Келген күні: 4 тамыз 2022 ж. – Қабылданған күні: 1 қыркүйек 2022 ж.

Geliş Tarihi: 4 Ağustos 2022 – Kabul Tarihi: 1 Eylül 2022

Date of Arrival: 4 august 2022 – Date of Acceptance: 1 September 2022

Поступило в редакцию: 4 август 2022 г. – Принято в номер: 1 сентябрь 2022 г.

Bagdat YERTAeva

Master, Researcher of the Research Institute of Turkology, Khoja Akhmet Yassawi
International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
(bagdat.yertayeva@ayu.edu.kz) <https://orcid.org/0000-0001-5953-1509>

TABOO WORDS AND PROHIBITIONS IN TURKIC PEOPLES

Abstract

In the article, the formation of the term "taboo", and various features of taboo in Turkish peoples will be explained in terms of mythical, traditional, religious beliefs and customs. Based on the views of foreign scholars J.Fraser, A.A.Reformatsky, P. Giro, A.I. Ivanov, S.P.Nesterov, G.P.Snesarev, who studied the concept of taboo in detail, their different scientific approaches to taboo will be examined. In addition, the direct relationship between the concept of taboo, which is settled in Turkish peoples, and belief and prohibition will be explained. In addition, based on the established taboo forms in Turkish peoples and the research of scientists in this field on taboo and prohibition, the similarities and differences of the established taboo related to the traditions and religious beliefs of the Turkish peoples will be discussed comparatively. In this sense, the words taboo and prohibition are related concepts. The ban is an example of public upbringing, a role model and counseling, and one of the educational tools. Taboo, on the other hand, is a set of rules based on customs and religious beliefs. Therefore, the concepts of taboo and prohibition are the legacy of centuries passed from generation to generation, a role model passed from father to son. As a result of the research, we have grouped the prohibition and taboo types found in Kazakh and Turkish peoples and preserved until today, and the characteristics of taboo words associated with the animal, plant, and human names, and prohibition words.

Keywords: taboo, tradition, magic, naming, prohibition, upbringing, belief

Kіріспе

Тіл қоғамның қарым-қатынас қажеттілігін өтейтін негізгі құрал болып табылады. Қоғамда болып жатқан әрбір ерекшелік тілге өзгеріс әкеледі. Әр халықтың өзінің қалыптасқан әдет-ғұрпы, салт-санасы, дәстүрі, наным-сенімі болады. Соның бірі – түркі халықтарында қалыптасқан табу сөздер мен қазақ халқының әдет-ғұрпында қалыптасқан тыйым сөздер. Қазақ халқының тіршілігі барысында қалыптасқан тыйымдар мен табу сөздер түркі халықтарында да бар. Табу сөздер мифтік, дәстүрлік, діни сенімдер, әдет-ғұрыптар негізінде пайда болған қоғамдық тыйым және ережелер жиынтығы болып табылады. Табу сөздер тек тіл саласын ғана қамтып қоймайды, сондай-ақ этнография, этнопедагогика, этнолингвистика, этнопсихология және

тіл мәдениетімен де тығыз байланыста болады. Табу терминінің қарастырылу аясы кең. Тіл білімі ғалымдары табу төңірегінде әр түрлі қайшылықты пікірлерін ұсынуда. Сондықтан да табу әлі де толық зерттеуді қажет етеді. Пікірлердің бірізді болмауы табу сөздердің зерттеуді қажет ететіндігін, көкейкесті тақырып болғандығының дәлелі.

Осы орайда ұсынылып отырған ғылыми зерттеуде табу терминінің қалыптасуына, түркі халықтарындағы табудың мифтік, дәстүрлік, діни сенімдер, әдет-ғұрыптар негізінде пайда болу ерекшеліктеріне тоқталамыз. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі барысында қалыптасқан табу сөздер мен тыйым сөздердің ерекшеліктерін арнайы қарастырып, зерттеулер жүргіземіз.

Тақырыпты таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Зерттеудің негізгі мақсаты – түркі халықтарындағы қалыптасқан табу сөздер мен тыйымдарға қатысты мағлұмат беру, түркі халықтарында қалыптасқан табу түрлеріне салыстырмалы түрде сипаттама жасау. Тыйым сөздер мен табудың жас ұрпақты инабаттылыққа баулуда, табиғатты, өсімдіктерді, жануарларды қорғауға алудағы маңыздылығын көрсету. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Табу терминіне қатысты ғалымдар пікірін ашып көрсету;
- Түркі халықтарындағы табудың мифтік, дәстүрлік, діни сенімдер, әдет-ғұрыптар тұрғысынан әртүрлі ерекшеліктеріне салыстырмалы түрде қарау;
- Қазақ халқының әдет-ғұрпына негізделген ат қою табуының сақталуын мысалдар арқылы көрсету;
- Қазақ халқының тіршілігіндегі қалыптасқан тыйымдарды топтастыру.

Ғылыми-зерттеу әдіснамасы

Зерттеу жұмысын жазу барысында түркі халықтарындағы дәстүрлік, мифтік, діни сенімдер негізінде қалыптасқан табудың түрлерін қарастырдық, қазақ халқының әдет-ғұрпындағы тыйым сөздерді топтастырдық. Зерттеу барысында салыстыру, жүйелеу, топтастыру әдістері қолданылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қоғам қалыптасуы барысында тіл де дамып отырады. Тіл қоғамның қарым-қатынас құралы. Тілсіз қоғам жоқ. Қоғаммен байланысты қалыптасқан ұғымның бірі – табу. Табу терминінің түбі (полинезия сөзі) – кейбір сөздерді, есімдерді, сөйлемдерді атауға тыйым салу дегенді білдіреді. Табу құбылысы тілдің магиялық қызметімен тікелей байланысты қалыптасқан, яғни сөз арқылы қоршаған әлемді өзгертуге болады деген нанымнан туындайды. Табу барлық тілдерде бар. Ең көп тараған табу адам есімімен байланысты туған: туыстардың атын атауға, сонымен қатар құдайдың, патшаның атын атауға тыйым салынады [1, 124-б.]. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігінде табу – алғашқы қауымдық қоғамда – қандай да бір іс-әрекеттерді жасауға негізделген діни тыйымдардың жиынтығы, ол тыйымдарды бұзу табиғаттан тыс күштермен жазаланады деп беріледі [2, 401-б.]. Табуды зерттеуші ғалымдар әр түрлі пікірлер тудыруда. Мысалы: табу терминін Фрейд күнделікті қолданыстағы «kutsal korku» (қорқыныш) сөзінің мағынасына сәйкес келетіндігін айтса, Саадет Чағатай табуды әдет-ғұрып негізінде қалыптасқан қасиетті ұғым деп түсіндіреді [2, 164-б.]. А.А. Реформацкий «Введение в языковедение» еңбегінде табу жөнінде былай деп анықтама берген: Табу – этнографическое понятие, касающееся и языка. Табу означает запрет, возникающий в сфере общественной жизни на разных ступенях развития общества. Исходя из различных предпосылок, такой запрет может распространяться и на факты языка. Так и народов, находящихся на ранней стадии общественноного развития (полинезийцы, австралийцы, зулусы, эскимосы и др.), табу слов возникает на почве мифологических верований. Подлежат запрету (табуированию) обозначение смерти, название болезней, имена богов и духов; часто табуируется название того животного, которое служит основным объектом охоты данного племени. Для замены табу слов нужны другие слова – эвфемизмы. Эвфемизмы – это заменные, разрешенные слова, которые употребляют вместо запрещенных (табуированных) [3, 104–105-б.]. Ал шетел тілі сөздігінде табу сөзіне мынадай сипаттама берілген: Табу – у первообытных народов - религиозный запрет, налагаемый на какой-либо предмет, действие, слово и т.п., нарушение которого будто бы неминуемо влечет

жестокою кару (болезнь, смерть) со стороны сверхъестественных сил; вообще – строгий запрет [4, 494-б.]. Табу мен эвфемизмдердің түбі мифтер, дәстүрлер, әдет-ғұрыптар және әртүрлі моральдық ережелер жиынтығы болғандықтан, бұл тақырыптағы зерттеулер негізінен этнографиялық лингвистика аясында кеңірек қарастырылады.

Табу мен эвфемизмдер бірқатар ғалымдар тарапынан зерттелді. Этнолингвистикалық зерттеу жүргізу ісін Гердер және Гумбольд (XVIII ғ.) тарапынан басталды, содан кейін Америкада Боас, Сапир және Уолф тарапынан жалғасын тапты. В. Стейнер, А. Мейер, Фрезер, Фрейд, Леви- Брулд, Т.В. Гамкрелидзе және В. Иванов, Д. К. Зеленин сияқты ғалымдар да бұл тақырыпта көлемді зерттеулерін жүргізді. Табу, эвфемизмді тудырады. Өйткені, табу тек адамдарға, жануарларға, заттарға ғана емес, олардың аттарының аталуына да тыйым салынуы болып табылады. Шетел ғалымы Пьер Гиро табу мен эвфемизм сөздерінің мағыналық әлеміндегі орнын және бұлардың арасындағы арақатынасын былай сипаттайды. Әдептілікті сақтау кез келген тұрпайы және жиіркенішті бейнелерді атауымыздың алдын алатындығын айтады. Табу сондай-ақ, жануарлар түрлерінің азаюына алаңдаушылықтың пайда болуы, табиғатты құрметтеу, қоршаған ортаны қорғау, табиғаттың сыйын қалыпты мөлшерден артық тұтынбау және шаманизм тұрғысынан табиғат иесін ренжітпеу сияқты әдет-ғұрыптар мен дәстүрлердің қайнар көзі болып табылатындығына тоқталады. Түрік халықтарында тотемистік сенімдермен бірге шаманистік және басқа да сенімдерге байланысты табулар бар екендігін айтады. Табуға байланысты зерттеулер жүргізген Фрезер болса, табуды тудырған себептердің бірі магия, яғни сиқыр екендігін атап өтеді. Фрезердің зерттеуіне тоқталатын болсақ, ертеден адамдардың магияға сүйенуі, ғылымға сәйкес келмейтін екі принципке келіп сүйенеді. Бұлардың бірі – ұқсастық, екіншісі – іргелестік принципі. Фрезер магияның өзін екіге бөліп қарастырады. Бірінші топқа кіретіндер: сиқыр жасау; екінші топқа кіретіндер: табу, яғни тыйымдар дейді [5, 36-б.].

Қазақ халқының тіршілігі барысында қалыптасқан табу сеніммен тікелей байланысты туған. Ертеде адамдар табиғаттың дүлей күшінен, адамды опат қылатын ауру аттарынан, қаскүнем жыртқыш аң-жәндіктерден қорғану мақсатында оларға балама ат берген.

Табиғаттың дүлей күшінен қорғану мақсатында қазақ халқы жай түсті десек, «адамға қырсығы тиюі мүмкін» деп наным бойынша, оны жасыл, жасын деген атаумен атайтын болған. Жасыл түсу – найзағай, жай түсу ұғымында табу сөз болып табылады. [6, 125-б.]. *Жасыл* – найзағай, жасын, жай оты. Мысалы: Жасыл түсті – жай оты түсті. Кешегі түскен жасылда колхоздың агрономы өліпті. Бұлтты жаңбырлы күні жасыл көп болады. *Жасын* – найзағай, жай, жасыл. Мысалы: Нөсерлеп құйған жауында, Қызығушы ем жасынға (Қ.Аманжолов) – деген секілді мысалдар да бар [7, 408 -б.]. Бұл да бір табиғат құбылысынан адамның қорқу, сақтану сенімінен туған табу сөз болып табылады.

Халықтың найзағайды «жасын», «жасыл» деп атағаны іспетті ауру атауларына да балама атаулар берген. Ал шешек ауруының атын «жұғады», «жабысады» деген сенімге байланысты оның атын да тура атамай, әулие, қорасан, мейман, қонақ деп атаған. Үйде «шешек» ауруымен ауырған кісі болса, «үйде мейман бар еді» деп ауру атын толық атамай, тұспалдап атайтын болған. С. Аманжолов зерттеулерінде шешек ауруын еліміздің оңтүстігінде – «мейман» деп атағандығы, солтүстік пен шығыс өңірлерде «әулие» деп атағандығы айтылады. Ғ. Қалиев зерттеулерінде Арал өңірі шешек атауын «күл» деп атағандығы, Н. Исматуллаевтың келтірген деректерінде өзбек халқының шешек ауруын «гүл», «гул мома» деп, Шығыс Түркістан аумағында шешек «бүбі» деген атаумен, Ауғанстан өзбектерінің шешекті «бібі» деген атаумен атағандығы айтылады. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде былай беріледі, *қорасан, әулие* – шешек ауруын тұңғыш рет емдеп жазған әулие адамның аты. Сол адам атымен аталған ауру аты болып табылады. Мысалы: Бір жолы бүкіл тұла бойымды қалың әулие (шешек) басып, тұралап жатқанда, ауыл шетіне жау таянғанын естідім. Он жеті жасар Әбіжан, Қорасан деген дерт алды (Мәшһүр Жүсіп). Бұл өте қауіпті тез таралатын, адамды опат қылатын ауру түрі болғандықтан адамдар ол аурудың атауын атауға тыйым салған [7, 208-б.].

Жылан атауын да халық атын атаудан үрейленіп, жылан десек, «келіп шағады» деп, әр түрлі атаумен атап отырған. Мысалы жыланды бір өңірлерде «марата» деп атаса, тағы бір өңірде «түйме», «түйме бас», келесі бір өңірде «камшы», «ұзын құрт» деп атаған. Қазақ

халқында, үйге кірген жыланды басына сүт немесе қымыз, ақ құйып сыртқа шығарып отырған. Испания халқында жылан мағынасына келетін «culetra» сөзі айтылмайды. Ескі итальян тіліндегідей «culetra» сөзі «жылан» мағынасына келгендігі үшін табу сөз болып табылады. Ұры алған, жоғалған малды ұрланды десек, «мүлдем табылмай кетуі мүмкін» деген сеніммен «қолды болды» деп айтатын болған. Жиналған адамдар кетейік, қайтайық дегеннің орнына көбейейік дегенді айтуды әдетке айналдырған.

Қасқыр атауы да түркі халықтарында балама атаулармен айтылған. Қасқырды қасқыр деп атасақ желмен естіп қойып, «малымызға шабады» деп қорқып, оны көбіне итқұс, қара құлақ, серек құлақ, ұлыма деген атауларымен атаған. Қырғыз тілінде «қасқыр» мағынасында қолданылған бұл сөз, «ит, қасқыр» және «құс» сөздерінің бірігуінен пайда болған. «Қасқыр» атауына байланысты табу қазақ халқында кең тараған. XX ғасырдың басында қазақ жерінде жүрген ғалым Рехарт Каруц бұл жөнінде: «Қазақ халқы балаларына қасқырдың атын атауға рұқсат бермейді. Себебі табу реті бұзылса, қасқырдың адамға шауып, зиян келтіретіндігі туралы сенім бар» – дейді. Қырғыз тілінде, «Bügün erteñden kalsañ enesin izdep ayaksır cogolot ce it-kuşka cem bolot», түрік тілінде «Bugün ya da yarın geç kalırsa annesini arayarak yalnız kaybolacak veya kurda yem olacak» [8, 31–32-б.], қазақ тілінде «Бүгін-ертеңнен кеш қалса анасын іздеп, жалғыз жоғалып кетеді немесе ит-құсқа жем болады» – деген сөздер халық арасында жиі қолданылады. Мәселен, түркі тілдерінің көпшілігінде табуға айналған *қасқыр*, *бөрі*, *құрт* деген сөздер мен олардың орнына қолданылып жүрген қазақ тіліндегі: *ит-құс*, *қара құлақ*, *серек құлақ*, *теріс азу*, *қара ауыз*, *ұлыма*; өзбек тіліндегі: *ит-куш* (*ит-құс*), *қаршықұл* (*қарсы қол*); тува тіліндегі *ыт* (*ит*), *черыъды* (*жер иті*), *кызыл карак* (*қызыл коз*), *узун кудурук* (*ұзын құйрық*); түркімен тіліндегі *месдан ит* (*дала иті*), *ады жітен* (*аты жоқ*), *хырыдар* (*аңшы*), *жанывар* (*жануар*); әзербайжан тіліндегі *жанавар* немесе *ағзыгара* (*қара ауыз*) деген сөздер мен сөз тіркестерінің бәрі де этнографиялық мәнге ие болған астарлы лексика. Өйткені олардың лексикалық мағынасының сыртында да дәстүрлі наным-сенімдерден туындайтын «атын атаса, қасқыр малға шабады немесе адамға

қастандық істейді» деген сияқты этнографиялық ұғымдар жатады [9, 12-б.].

Әдет-ғұрыпқа негізделген табудың бірі – ат қою болып табылады. Қазақ халқында ескі әдет-ғұрып бойынша келіндер қайын ата, қайын інілерінің дәл атын айта алмайды, басқашалап келтіреді. Жаңа түскен келін қазақ халқының әдет-ғұрпын сақтап, үлкенді сыйлап, кішіге ізет көрсете отырып, ат қояды. Бұл үлкен сыйластық пен сый құрмет көрсетудің бір үлгісі саналады. Ат қою – ізеттілік пен кішіпейілділіктің бір көрінісі. Қазақ халқының арасында осыған сәйкес мынадай мақал жиі айтылады. «Үлкенге құрмет, кішіге ізет», «Әдептілік, ар, ұят – адамдықтың белгісі», «Сыйласаң сый көрерсің», «Ұлық болсаң кішік бол» деген секілді. Мысалы жаңа түскен жас келін қайнысына, қайын сіңілісіне «Еркем», «Тентегім», «Қоңыр қозым», «Сері жігіт», «Тотым», «Арайлым», «Шырайлым», «Төрем» деп ат қойған. Бұл қазақ халқының басқа халықтар үлгі тұтарлық дәстүрі болып табылады. Бірде бір келіншектің бес қайнағасы болыпты. Олардың азан шақырып қойған есімі мынадай болса керек. Өзенбай, Қамысбай, Қойшыбай, Пышақбай, Қайрақбай. Бірде жас келіншек өзенге су алуға барса, бір қойды қасқыр жейін деп жатқанын көреді де, қасқырды жасқап үркітіп жіберіп, қой арам өлмес үшін хабар беруге үйге асыға жүгіріп келіпті-міс. Сонда келіншек үйдегілерге: «Сарқыраманың арғы жағында, сылдыраманың бергі жағында маңыраманы ұлыма жейін деп жатыр екен, ұлыманы үркітіп жібердім. Енді маңыраманың арам өліп қалатын түрі бар, тезірек қынаманы жанымаға жанып-жанып алып жетіңіздер!» – деген екен [10, 129-б.]. Бұл келіннің тапқырлығы, әрі қайынағаларының атын атамай тауып айтуы, әдеп-ғұрыпты сақтауына мысал болып табылады. Сонымен қатар, Қаржаубай Омарұлының «Әке» повесінде: Жеңешем Ханбүркітке – *Шырақ* деп, маған – *Төрежан*, Жасқанатқа – *Тентек* деп ат қойып алған-ды деп беріледі [11, 137-б.]. Мұндағы Шырақ, Төрежан, Тентек әдеп-ғұрыпқа байланысты туған жеңгелердің қайныларына ат қоюына мысал болып табылады. Сонымен қатар Б. Момышұлының «Ұшқан ұя» повесінде: Жас кезінде әкемді әйелдер жағы «Молда бала» дейді екен, кейін «Ұста бала» дейтін болыпты. Ал әжем оны «Қатпа қара» деуші еді. Әкем орта бойлы, арық, қара кісі еді. Маңдайы жап-жазық, қасы қалың, көзі шүңгіл еді. Сол арықтығына қарамай, керемет

күшті болатын. Әжем оны «Тарамыс» деп те атайтын. Сол күштілігіне бола атаса керек [12, 10-б.]. Бұл қазақтың ескі әдет-ғұрыптарына сәйкес жолына, жасы үлкен-кішілігіне қарай жеңгелерінің ат қоя отырып, сыйлауы, құрмет көрсетуі, яғни ат қоюы болып табылады. Ат қою дәстүрі жөнінде Н. Ильминский: «Күйеуінің туыстарының атын келін еш уақытта атамайды. Оның – аға-інілеріне, апа-қарындастарына арнайы ат қояды» дейді. Келін тарапынан ат қою күйеу туыстарының жасына, жынысына, туыстық қатынасының алыс-жақындығына байланысты. Бұл арада келіннің тапқырлығы, байқағыштығы да оған көп көмек береді. Өйткені әркімнің әр түрлі сырттай, іштей ерекшеліктеріне, мінез-құлықтарына қарай ұнамды аттар қоя білу кез келген кісінің қолынан да келе бермейді [13, 29-31-б.], – дейді

Тіл білімі саласын зерттеген ғалымдардың бірі – бурят ғалымы А.И. Иванов: қарапайым адамдардың көзқарасынша өсімдік, жануар, аурудың иесі (рухтары) т.б. адамдардың тілін естиді және түсінеді деп санайды. Оларға сөздер, сиқыр болып әсер ететіндігіне сеніммен қарайды. Олардың анда-санда адам сияқты сөйлесіп тілге келетіндіктерін, әрекет ете алатынын, өшігіп және өшпенділікпен адамнан өш алатынын айтады. Ал Вунт болса, австралиялықтардың табу тыйымдарын жануар атауларына, адамдарға және басқа да заттарға байланысты үш топқа бөліп қарастырады.

1. *Жануарға байланысты табулар*: тотемизмнің өзегін құрайтын кейбір жануарларды (қасқыр, аю, бүркіт, сиыр, ит т.б) өлтіруге, жеуге, атын айтуға тыйым салынуына байланысты шыққан деп есептейді.

2. *Адамға байланысты табулар*: патша табуы, дұшпан табуы, соғыстан кейінгі тыйымдар, рухани арылу шаралары, жаңа туған сәбилер, ауырған адамдар мен өліммен байланысты табу түрлері болып табылады.

3. *Зат, ағаш, өсімдік, үй, тұрғылықты жерлерге байланысты табулар*: адамның үнемі қолданатын заттары, киім-кешек басқа да адамдар үшін жалғасын тапқан табу түрі болып табылады [14, 73–74-б.].

Жалпы Түркі халқы мифология кезеңінің іздерін тарих бойынша әр түрлі діндерге және әр түрлі аймақтарға тасыды, оларды сенім, әдет-ғұрып, тыйым салу сияқты тақырып аясына қарастырды, күнделікті өмірлік іс-әрекетінде қолданды. Соның ішінде ұйғыр халқы суды

«ұлы» деп есептеп, ұлы өзендер мен кейбір су көздеріне оның ұлылығын сипаттайтын атаулар беріп отырды. Ұйғырлар бұлақ суын құпия су деп санады және де өсімдік пен ағаштың жаны бар деп сенді. Мысал ретінде мынаны келтіруге болады. Ұйғырлар бақша немесе ауладағы негізгі жеміс ағаштары қурап қалса, отбасына бақытсыздық келеді, үй иесі қазаға ұшырайды деп түсінеді, тағы бір түрі егер үй егесі дүние салса, бір ағаш қурап қалады деген сенімі де бар. Бұл ұйғыр халқында ағаштың үй иесін жоқтауы деп түсіндіріледі. Бұл жерде ағаштың да жаны бар, оның үй иесімен арасында белгілі бір эмоционалдық ауысу бар деген түсінік болып табылады. Ұйғырлар арасында ағаштардың кейбірі берекелі болып саналса, кейбіреулері сәтсіздік алып келетін ағаштар болып саналады, бұл бақытсыз ағаштарды түрлі жұмыстарды жасау барысында пайдалануға тыйым салынады. Ұйғырлар арасында жеміс ағаштарына ерекше құрмет көрсетілген. Ағаштардың аяқ асты қурауымен жағымсыз жағдайлар болады деп сенген. Мысалы, жын-шайтандар папоротникке қатты өшпенді болғандықтан оның өсетін жерлеріне бармайды деп болжаған. [15, 313–314-б.].

Сондай-ақ түркі халықтарында аңшылық кәсіпке байланысты туған табу жиі кездеседі. Соның бірі – Саха халқында аюға байланысты атаулардың көп болуы. Оның басты себебі, аю туралы нанымдар мен тыйымдар болып табылады. Аю – өрістеріндегі ең құрметті жабайы жануарлардың бірі болып саналған, оның ерекше қасиеттері бар деп түсінген. Мысалы, қысқы ұйқы кезінде өлтірілген аю міндетті түрде аңшыдан кек алады деп сенген. Сонымен қатар, аю абайсызда біреудің алдынан шығып қалса, жолаушы өзіне тиіспеуі үшін аюдан кешірім сұраған, қарусыз болғанын және ешқашан аюға тиіспегенін айтқан. Егер бұл сөздер аюға ұнаса, ол жолаушыны бостандыққа жібереді деп сенген. Сонымен қатар, қыста аю туралы жағымсыз пікір айтуға болмайтындығы туралы айтылады. Өйткені жел арқылы аю өзі жөнінде айтылған жағымсыз сөзді естіп, біліп қалып, өшін алады деп сенеді [16, 31-б.]. Орыс тіліндегі медведь (аю) деген сөз медоед – «балды жеуші» деген сөзден шыққан. Ертеректе астраханьдық орыстар «теңізде медведь (аю) деген сөзді ауызға алуға болмайды; оны тікелей атаса, дауыл тұруы мүмкін» деп түсінген, ол сөздің орнына раминский деген сөзді немесе қазақ тілінің аю деген

сөзін қолданған. Д.К. Зеленин раминский «лесной» деген мағынаны білдіреді, раменье – «қалың ағаш» (густой лес) деген сөзден жасалған деп түсіндіреді. Якуттар аюды эсе (сөзбе-сөз аударғанда – «туған ата»), шорлар мен алтайлықтар абай («арғы әке», «ата») деп атайтын болған. [9, 143-б.]. Мысалы, аңшылар аңда жүргенде тиінді шарбақ, чирбақ (саусақ), абаш құртұ (ағаш құрты) немесе абаш шишқанак (ағаш тышқаны) деп хақастар сөк пас (сүйек бас) деп атайтын болған. Алтайлық аңшылар бұғыны таш тұяқты (тас тұяқты) деп, бұланды (лось) ұзын азақ, ақ тізек (ұзын аяқ, ақ тізе (лі) деп атайды. Якут аңшылар бұланды ұлу қыл (үлкен аң) деп атайды. Сумми үндістері үшін діни рәсімдер кезінде «frog» (бақа) дегенді білдіретін takka сөзін қолдануға болмайды [17, 319-б.].

Түркі халықтарының, оның ішінде Орта Азияны мекендеген халықтардың мәдениетінде тотемдік наным мен табудың болғандығын этнографиялық, археологиялық және лингвистикалық зерттеулердің нәтижелеріне сүйене отырып дәлелдейтін және бір ғылыми еңбек бар. Сол еңбектің авторы – С.П. Нестеровтың пікірінше, Саян-Алтайдағы алтайлықтар мен тувалықтардың тотемдік жануарлары бұғы, марал, бұлан, тау ешкі және арқар болса, қырғыздардың тотемі барыс және бұғы болған. Сосын кезінде қасқырдың бүкіл түркі халықтарының бәріне де ортақ тотем болғанын көршілес жатқан қытайлар да өте жақсы білгенге ұқсайды. Мына деректер соның дәлелі: «Соседи тюрков также хорошо знали общетюркский тотем – волка. В одной из эпитафий кыргыза Терапа говорится: «Я убил семь волков. Я не убивал барсов и ланей». А.Н. Бернштам видел в этих тотемы: «убитые семь волков – это покоренные семь тотемов, т.е. племен тюркского происхождения, а барсы и лани – охраняемые табу животные, от которых ведут свое происхождение кыргызы... Именно тюркские воины в китайских летописях называются волками» [18, 252-б.].

Түркі халықтарында қалыптасқан табу ұғымымен қатар тыйым сөздер де бар. Табу ұғымы тыйыммен тікелей байланысты. Түркі халықтарындағы қалыптасқан табу сөздер секілді тыйым сөздер де ұқсас. Мысалы, Карпат тауын мекендеген *гуцул* аңшылары аң аулауға кеткен кезде, олардың әйелдеріне ұршық иіруге немесе киім тоқуға тыйым салынатын болған. Бұл тыйымдар бұзылса, аң ұршықша иіріліп, оқ дарытпай құтылып кетеді деген сенім болған. Сахалин

аралын мекендеген *айндар* аяғы ауыр әйелдерге босанардан екі ай бұрын киім тоқуға, жіп есуге тыйым салатын болған, себебі жаңағы тыйым бұзылса, жас нәресте туған кезде оның ішегі жіпше есіліп, шатысып қалады деген наным болған [9, 37-б.]. Ибн Фадланның оғыздар неше алуан көріністі қасиетті деп санайды дегені секілді, қазақтарда сақталған ырым, тыйымдардың қасиетті саналатындары бар. Бала жолдасының кісі баспайтын жерге адамша жерленуі, бөтен адамнан бірнеше күнге дейін қорқып жүруі, баладан үзіліп түскен кіндікті көп уақытқа дейін сақтау әдеті Хорезм өлкесінде де болған әдеттерге өте ұқсас келеді. Г.П. Снесарев магиялық, не ислам дініне дейінгі сенімдер бойынша көмілетін жолдас та, сақталатын кіндік те – бала жанының бір бөлшегі деп сенуден шыққан дейді. Шілдехананы Жетісу жерінде «шілде күзет» деп атайды. Шілдеханаға ауыл үлкендері әдетте қатыспайды. Жаңа туған нәрестені әр түрлі жын-шайтан, перілердің салқынынан қорғап, күзету халық сенімі бойынша тек қана жастардың міндеті болып саналады. Ерте заманда бесіктегі нәрестені күзету Ұмай анаға жүктелген. Оның сілемі қазақтарда соңғы уақытқа дейін келген. Шырақ жағып күзету соның бір түрі. Жаңа туған баланы алғашқы күндері шырақ жағып күзетпесе, оны перілер әкетіп, орнына басқа бала тастап кетеді деген түсінік болған [19, 55-б.].

Айндар халқы секілді қазақ халқында да, аяғы ауыр әйелдерге жіп иіртіп, тоқыма тоқытпау ерекше сақталған. Егер аяғы ауыр әйел көрпе қабып, жіп иірсе бала кіндігіне оратылып, шырмалып қалады деп сенген. Сонымен бірге аяғы ауыр әйелге алғашқы айларында балық етін жегізбейді. Егер балық жесе аузынан балық сияқты су тоқтамай ағады, бала былжыр болып өседі деп есептейді. Қазақ халқында бос бесікті тербетпейді. Бос бесікті тербетсе бала шетінеп кетеді деп санаған. Қазақ халқында әйел адамның толғағын жеңілдету мақсатында түйрелген түйреуішті ашық тастау, құлыпталған құлыптың аузын ашу, сандықтың аузын ашық тастау, түйілген түйіншектің байлауын ажыратып қою секілді наныммен байланысты орын алған тыйым түрлері де бар. Бұл тыйым түрлерінің қалыптасуының өзі қазақ халқының да басқа халықтар сияқты бір тәңірдің бар екендігіне сенгендігінен болса керек. Осыған байланысты діни-сенімдері де қалыптасқан. Құрғақшылықтың алдын алу мақсатында құрбандық шалып, тасаттық беріп, құран бағыштап отырған. Сонымен қатар, төрт

түлік малдың өз иелері бар деп оларды қадір тұтып, киелі санаған. Жылқының пірі – Қамбар ата, сиырдың пірі – Зеңгі баба, түйенің пірі – Ойсыл қара, қойдың пірі – Шопан ата деп оларға ерекше көңіл бөлген. Төрт түлік ішіндегі түйені ұлық жануар деп, оның жүнінен тек бас киім, жейде тоқытқан, аяққа таптатпаған. Қазақ халқы сиыр сүтін, ағарғанды жерге төккізбейді және баспайды. Малды теппейді, тепсе малдың киесі ұрады деп санайды. Жалпы тыйым – халықтың тәлім-тәрбие, үлгі – өнеге, ақыл-кеңес берудегі тәрбие құралдарының бірі болып табылған.

Табу және тыйым сөздер ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан ғасырлар мұрасы, атадан балаға аманат болып табылатын үлгі-өнеге. Тыйым – халықтың тәлім-тәрбие, үлгі-өнеге, ақыл-кеңес берудегі тәрбие құралдарының бірі. Тыйым адам баласын жаман әдет, жат пиғыл, ерсі қимыл, әдепсіз істерден сақтандыруда өте үлкен қызмет атқарады. Тыйым халық тәлімгерлерінің құрамдас бөлігі болып табылады [20, 158-б.].

Табу ертеректе адамның атын, жануар аттарын, ауру аттарын атауға тыйым салып, халыққа кесірін тигізбесін дегені секілді халық арасында сақталған, қолданыстан шықпаған тыйым сөздер де жиі айтылады және күнделікті бұл тыйымдар қазақ халқының тіршілігінде қолданылады.

Жануар атауына қатысты тыйымдар: Қазақ халқында бүркіттің тұяғы қасиетті саналады және оны үйдің төріне немесе бесікке іліп қояды. / Итті өлтіруге, азаптауға болмайды. Олай етсе, ит иесінің басына жамандық үйіріледі. / Аңдар мен құстарды рұқсат етілген мерзімде ғана аулау қажет. / Ит аспанға қарап ұлыса, жамандық болып саналады. / Мал әбзелдерін лас жерге, аяқ астына тастамайды. Оларды арнайы орынға іліп қояды. / Мал байлайтын арқанды, жіпті, көгенді аттамайды. / Атты біреуге сыйлағанда ноқта – жүген берілмейді. / Жылқының жусауын, малдың өрісін, тынысын бұзбайды. / Атып алған аңды, құсты сыйлыққа тартпайды. / Ат үстінде тұрып сөйлеспейді. Дұшпандар ғана ат үстінде тұрып сөйлескен. / Аққуды атпайды. / Ауыл алдындағы су бетінде жүрген құстарды атпайды. / Құмысқаның илеуін, қарлығаштың ұясын бұзуға болмайды. / Атқа теріс отыруға болмайды. / Адамды, малды аттауға болмайды. / Итке ожаумен ас құюға болмайды. / Малды үркітуге

болмайды. / Қой қоздап жатқанда малды біреуге сыйламайды және сатпайды. / Атты басынан ұруға болмайды. / Ат құйрығын кеспейді, адам өлгенде ат тұлдап, құйрығын кеседі. / Мал табынының алдынан немесе қой табынының арасын бойлап өтуге болмайды, өйткені олар жайылып жүрген жерде Қызыр пайғамбар болады деп санаған. / Үйге жылан кірсе өлтірмейді, үстіне ақ құйып сыртқа шығарады. / Түйе жүнін аяққа баспайды. Киелі саналады.

Адамға қатысты тыйымдар: Қыз бала босағаға отырмайды. / Әйел адам суға кешкісін бармайды. / Әйел адам жолаушының, ер адамның алдын кесіп өтпейді. / Айы-күні жақын аяғы ауыр әйелге түйенің етін жеуге болмайды, әйтпесе ол баланы жатырында 12 ай көтереді деген ырым бар. / Аяғы ауыр әйел керілген арқаннан өтуіне болмайды, өйткені туған кезде баланың кіндігі мойнына оратылып, оны тұншықтырады. / Адам басатын жерге кір суын төкпейді. / Қызға жұдырық жұмсамайды. / Әйел адам пышақ қайрауға болмайды. / Кісіге қарап себепсіз күлме. / Әйел адам кешке қоқыс төуге болмайды. / Босанған әйел адамға қырқына толмай сыртқа шығуға болмайды. / Босағаға отыруға болмайды. / Ер адамның киімінің жағасын басуға болмайды.

Зат, ағаш, өсімдікке қатысты тыйымдар: Өсіп тұрған жас бұтақты сындыруға болмайды. / Су алатын жерге шомылуға, кір суды төуге болмайды. / Дастархан басында бата қайырылмай орнынан тұрып кетуге болмайды, әдепсіздік болып саналады. / Су бетін ашық қалдыруға болмайды, егерде су ашық қалса суды ішуге болмайды. / Ақты жерге төуге болмайды. / Асқа немесе тойға толтырып әкелген қымыз әкелген сабаны біржолата сарқып босатпайды, міндетті түрде бір ожау болса да қымыз қалуы керек. / Жанып тұрған шырақты немесе отты үрлеуге болмайды, адам ұмытшақ болады. / Киімді ыққы желбегей жамылуға болмайды. / Босағаны қолменен керуге болмайды. / Белді таянуға болмайды. / Қолыңды төбеге қоюға болмайды. / Әйел адамға шашын жайып жүруге болмайды. / Тамақты жатып ішуге болмайды. / Адам жағына сүйеніп отыруға болмайды. / Сыпырғы басын жоғары қаратып қоюға болмайды. Үйдің берекесі кетеді деп санайды. / Қол жуғаннан соң қолды сілкілеуге болмайды. / Оттан аттауға болмайды. Асты оң қолмен ішу қажет, сол қолмен ішуге болмайды.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, табу терминін шетел ғалымдарының еңбектеріне сүйене отырып зерттеп, оның тек діни наным-сенім, әдет-ғұрыппен ғана емес, тыйым сөздермен де байланысын қарастырып, табу ұғымының тыйым сөздермен байланысы болғандықтан табу ұғымына қатысты түрлі шетел ғалымдардың пікірлерін негізге алдық, түркі халықтарындағы табу ұғымының тікелей наным-сеніммен байланысын ғалымдар зерттеулеріне сүйене отырып анықтап, ол жөнінде деректер келтірдік. Сондай ақ, жануарларға, адамдарға, өсімдіктерге қатысты қазақ халқында қалыптасқан тыйым сөздерді топтастырдық. Табу сөздер де, тыйым сөздер де жалпы адамзат баласын тәрбиеге баулуда, жер ананы құрметтеуде ерекше сипатқа ие болып қалыптасқан сөздер. Табу тек қана тыйым салу емес, сонымен қатар жас ұрпаққа киелі нәрсені аяқ асты етуге болмайтынын ұғындыру, тәрбиелеу және де ол ережені сақтамаса киесі атады деген қорқыныш пен сенімнен туындаған тыйым ережелер жиынтығы деп түсінуіміз қажет. Табу сөздер табиғат киесінің бар екендігін танып, өсімдік, адам, жануардың атын атауға тыйым салу жағын қарастырса, тыйым сөздер адамзатты сақтандырады, табиғатқа зиян келтіретін зиянды іс-әрекеттер жасамауға үндейді, табиғатты адамзаттың құрметтеуі керектігін түсіндіреді. Қоғамда өмір сүріп жатқан адам баласына табиғат ережелеріне мойынұсыну керектігін үйретеді. Қазақ халқы ежелден-ақ, «бір тал кессең, он тал ек», «жас бұтақты сындырма», «таза суды ластама», «кім жерді бағалайды, жер оны асырайды», «қара жерден – ақ нан туады» – деп табиғаттың киесін, табиғатты аялау керектігін ұғындырып, жас ұрпақты сақтандырып отырған. Табиғат адамзат баласының екінші үйі саналады. Жас ұрпаққа табиғатты, өсімдіктерді, жануарларды қорғауға үйрету, жерімізді құрметтеуге үйрету маңызды. Тәрбие тал бесіктен демекші бұны түсінген жас ұрпақ болашақта табиғаттың тылсым сырына қанық болып өсетіні анық. Табиғаттың да киелі екенін түсініп, табиғатты құрметтейді, саналы ұрпақ қалыптасады. Мақаладағы табу мен тыйым сөздерге байланысты ойларымыз болашақта табу сөздер мен тыйым сөздерді қарастырған басқа бір мақалаларға дереккөз боларлық тақырып екенін атап өткіміз келеді.

Әдебиеттер

1. Абасилов А. Әлеуметтік лингвистика сөздігі. –Алматы: «Асыл кітап», 2016. –168 б.
2. Құрманбайұлы Ш., Исақова С., Мизамхан Б., Әлімбек Г., Мамырбекова Г., Боранбаев Д. Қазақ тілінің кірме сөздер сөздігі. –Алматы: «Ұлттық аударма бюросы», 2019. –596 б.
3. Savaş H. “Türk Efsanelerinde Karşılaşılan Tabuların Tasnifine Dair Bir Deneme”, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2017. cilt 2, sayı 4, s. 163–174,
4. Реформатский А.А. Введение в языковедение. –М., «Аспект Пресс», 2005. –536 с.
5. Словарь иностранных слов. –Москва: «Русский язык», 1979. –627 с.
6. Arslan Erol H. “Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, sayı 2, 2002. s. 35–56. 2017.
7. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ф. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Оқу құралы. –Алматы: «Санат», 1997. –256 б.
8. Жанұзақов Т. Қазақ тілінің сөздігі. –Алматы: «Дайк-Пресс» 1999. –776 б.
9. Orozobayev M., Moldaliev N. “Kırgızcadaki Kurt (Börü) ile İlgili Örtmece Kelimeler”, Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, sayı 32, 23–38 s. 2020.
10. Ұзақбаева С. Қазақ халық педагогикасы. –Алматы: «Глобус», 2013. –468 б.
11. Ахметов Ә. Түркі тіліндегі табу мен эвфемизмдер. –Астана: «Ғылым баспасы», 2015. –204 б.
12. Омарұлы Қ. Әке. –Алматы: «Балауса», 1994. –448 б.
13. Момышұлы Б. Ұшқан ұя. –Алматы: «Ата-мұра», 2003. –10 б.
14. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері . –Алматы: «Қайнар», 2005. –216 б.
15. Güngör A. “Tabu-Örtmece (Euphemizm) Sözler Üzerine”, Erzurum A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2006. sayı 29, s. 73–74.
16. Türkeri Z. “Uygur Halk İnançları ve Yasak-Örtmece Üzerine”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2019, cilt 3, sayı 2, s. 309–319
17. Killi Yılmaz G. “Saha Türkçesinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz Varlığı”, Türkbilig, 2017, sayı 33, s. 25
18. Фромкин В., Родман Р., Хаймс Н. Тіл біліміне кіріспе. –Алматы: «Ұлттық аударма бюросы», 2018. –608 б.
19. Ахметов Ә. Түбі түркі өркениет. –Алматы: «Арыс», 2009. –344 б.
20. Кенжеахметұлы С. Ұлттық әдет-ғұрыптың беймәлім 220 түрі. –Алматы: «Санат», 1998. –256 б.

References

1. Abasılov A. Áleýmettik lingvistika sózdigi. –Almaty: «Asyl kitap», 2016. –168 b.
2. Qurmanbaıuly Sh., Isaqova S., Mızamhan B., Álimbek G., Mamyrbekova G., Boranbaev D. Qazaq tiliniń kirme sózder sózdigi. –Almaty: «Ultyq aýdarma bırosy», 2019. –596 b.
3. Savaş H. “Türk Efsanelerinde Karşılaşılan Tabuların Tasnifine Dair Bir Deneme”, Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 2017. cilt 2, sayı 4, s. 163–174,

4. Reformatskii A.A. Vvedenie v iazykovedenie. –M., «Aspekt Press», 2005. –536 s.
5. Slovar inostrannyh slov. –Moskva: «Rýsskii iazyk», 1979. –627 s.
6. Arslan Erol H. “Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, sayı 2, 2002. s. 35–56. 2017.
7. Bolğanbauly Á., Qaluly Ğ. Qazirgi qazaq tiliniń leksikologıyası men frazeologıyası. Oqý quraly. –Almaty: «Sanat», 1997. –256 b.
8. Januzaqov T. Qazaq tiliniń sózdigi. –Almaty: «Daik-Press» 1999. –776 b.
9. Orozobayev M., Moldaliev N. “Kırgızcadaki Kurt (Börü) ile İlgili Örtmece Kelimeler”, Nasetepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları, sayı 32, 23–38 s. 2020.
10. Uzaqbaeva S. Qazaq halyq pedagogıkasy. –Almaty: «Globýs», 2013. –468 b.
11. Ahmetov Á. Türki tilindegi tabý men evfemizmder. –Astana: «Ğylym baspasy», 2015. –204 b.
12. Omaruly Q. Áke. –Almaty: «Balaýsa», 1994. –448 b.
13. Momyshuly B. Ushqan uia. –Almaty: «Ata-mura», 2003. –10 b.
14. Arǵynbaev H. Qazaqtyń otbasylyq dástúrleri . –Almaty: «Qainar», 2005. –216 b.
15. Güngör A. “Tabu-Örtmece (Euphemizm) Sözler Üzerine”, Erzurum A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 2006. sayı 29, s. 73–74.
16. Türkeri Z. “Uygur Halk İnançları ve Yasak-Örtmece Üzerine”, Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2019, cilt 3, sayı 2, s. 309–319
17. Killi Yılmaz G. “Saha Türkçesinde Ayı İle İlgili Örtmece Söz Varlığı”, Türkbilig, 2017, sayı 33, s. 25
18. Fromkin V., Rodman R., Haims N. Til bilimine kirispe. –Almaty: «Ulttyq aýdarma bıýrosy», 2018. –608 b.
19. Ahmetov Á. Túbi türki órkenet. –Almaty: «Arys», 2009. –344 b.
20. Kenjeahmetuly S. Ulttyq ádet-ǵuryptyń beımálim 220 túri. –Almaty: «Sanat», 1998. –256 b.

Özet

Makalede "tabu" teriminin oluşumu, Türk halklarındaki tabunun çeşitli özellikleri mitsel, geleneksel, dini inanç ve adet açısından anlatılacaktır. Tabu kavramını ayrıntılı olarak inceleyen yabancı bilim adamları J.Fraser, A.A.Reformatsky, Pierre Giro, A.I.Ivanov, S.P.Nesterov, G.P.Snesarev'in görüşlerine dayanarak, onların tabu hakkındaki farklı bilimsel yaklaşımları incelenecektir. Bunun yanı sıra Türk halklarında yerleşen tabu kavramının inanç ve yasakla olan doğrudan ilişkisi açıklanacaktır. Ayrıca Türk halklarında yerleşik tabu biçimleri ile bu alandaki bilim adamlarının tabu ve yasak konusundaki araştırmalarına dayanarak, Türk halklarının gelenek ve dini inançlarıyla ilgili yerleşik tabu'nun benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Bu anlamda tabu ve yasak sözcükleri birbiriyle ilişkili kavramlardır. Yasak, halkın terbiye, bir rol modeli ve danışmanlık örneği ve eğitim araçlarından biri. Tabu ise, adetlere ve dinsel inançlara dayalı bir kurallar bütünüdür. Dolayısıyla tabu ve yasak kavramları yüzyılların nesilden nesile aktarılan mirası, babadan oğula geçen bir rol modelidir. Araştırma sonucunda Kazak ve Türk halklarında bulunan ve bugüne kadar korunan yasak ve tabu türleri ile hayvan, bitki ve insan adlarıyla ilişkilendirilen tabu sözlerinin özellikleri ile yasak sözleri gruplandırılmıştır.

Anahtar kelime: tabu, gelenek, sihir, adlandırma, yasak, terbiye, inanç
(Bağdat YERTAeva. TÜRK HALKLARINDAKİ TABU SÖZLER VE YASAKLAR)

Аннотация

В статье описывается формирование термина табу, различные черты табу у тюркских народов с точки зрения мифических, традиционных, религиозных верований и обычаев. Опираясь на мнения зарубежных ученых Ж. Фрэзера, А.А. Реформатского, Пьера Жиро, А.И. Иванова, С.П. Нестерова, Г.П. Снесарева, широко изучавших понятие табу, описываются различные научные взгляды ученых на табу, а также рассматривается связь табу, сложившегося у тюркских народов, с прямой верой и запретами. На основании установленных разновидностей табу у тюркских народов и исследований, написанных учеными, касающихся табу и запретов, сравнительно рассматриваются сходства и различия табу, сформированные в силу обычаев и религиозных верований тюркского народа. Табу и запретные слова — родственные понятия. Запрет является средством воспитания народа. А табу считается сводом правил, сформированных на основе обычаев и религиозных убеждений. Табу и запретные слова являются наследием веков, переходившем из поколения в поколение, а также моделью поведения, которая передается от отца к сыну. В конце статьи нами произведена группировка табу и запретов, связанных с видами запретов и казахского и других тюркских народов, а также характеристика табуированных слов, появившихся в связи с названиями животных, растений.

Ключевые слова: табу, обычаи и традиции, магия, наречение именем, запреты, воспитание, вера
(Бағдат ЕРТАЕВА. СЛОВА ТАБУ И ЗАПРЕТЫ У ТЮРКСКИХ НАРОДОВ)